

Сергій Шебеліст

КОЛИСКА ОТАМАНА

Як Полтава пам'ятає Петлюру

До появи на історичній арені провідника ОУН Степана Бандери український незалежницький рух асоціювався із двома іншими постатями – гетьманом Іваном Мазепою та головою Директорії УНР Симоном Петлюрою. Ясна річ, у російсько-радянській традиції ці діячі були надмірно демонізовані, ставши символами зради й сепаратизму.

Систематична дискурсивна та репресивна боротьба з мазепинством і петлюрівщиною сформувала негативне ставлення до них і серед самих українців, котрі засвоїли накинута імперією стереотипи й дуже важко їх позбуваються. Фактично, реабілітація Мазепи й Петлюри відбулася щойно після здобуття Україною незалежності.

Це непростий процес. Він триває і досі. У цьому контексті вельми показовим є приклад і досвід Полтави, з якою безпосередньо пов'язані долі гетьмана й отамана. І якщо проблему вшанування Мазепи можна вважати вирішеною (7 травня 2016 року після довготривалих дискусій у місті таки встановили йому пам'ятник), то у випадку Петлюри питання залишається відкритим.

Раз по раз воно набуває актуальності з нагоди чергових річниць або інформаційних приводів. Так, 14 жовтня 2017 року в історично єврейському кварталі Вінниці, одній із тимчасових столиць УНР, відкрили монумент Петлюрі. Ця подія викликала чималий резонанс. Її коментували ізраїльська преса, Всесвітній єврейський конгрес, Асоціація єврейських організацій та громад (Ваад) України, не змовчав і президент РФ Володимир Путін, приписавши отаманові нацистські погляди. Тоді як у рідній Полтаві на честь Петлюри майже нічого подібного немає. Хоч місцева патріотична спільнота роками бореться за вшанування свого відомого земляка.

Камінь спотикання

Перші спроби публічних меморіальних акцій відбулися ще за часів пізнього СРСР. У травні 1990-го до Полтави з різних куточків України на несанкціо-

новані заходи з'їхалися представники, як тоді казали, «неформальних організацій». Того дня, за повідомленням обласного управління внутрішніх справ, «із метою недопущення агітаційно-націоналістичної діяльності» затримали 156 осіб. Людей хапали на вулицях і вокзалах. У них вилучали значки націоналістичного змісту, синьо-жовті та червоночорні прапори, наліпки із тризубами й іншу подібну «крамолу», включно із саморобними табличками «вул. С. Петлюри» та збіркою пісень УПА.

Акція «неформалів» мала відбутися біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Петровському (!) парку, на території якого й досі є могила братів-чекістів Лит-

винових і 27-ми червоноармійців, котрі «героїчно загинули в боротьбі з петлюрівськими бандами в 1919 році». Зібрання не минуло без сутичок. Коли священник УАПЦ спробував провести молебень, міліція стала цьому на заваді.

У звіті начальник обласного УВС відрпортував, що порушень громадського порядку не відбулося. Водночас сесія міської ради засудила дії правоохоронців. Парадокс

та іронія історії полягає в тому, що після 1991 року ті, хто розганяв у Полтаві петлюрівські мітинги, приходили потім до рухівських осередків і просили дефіцитні синьо-жовті прапори, аби замінити ними червоні. І там їм радо давали стяги, романтично сподіваючись, що це сприятиме утвердженню української державності.

Попри те що на популярність Петлюри це суттєво не вплинуло, полтавські рухівці та просвітяни (як правило, одні й ті ж люди) не припиняли «лупати скалу», ініціюючи, зокрема, Петлюрівські читання. Зусилля ентузіастів обмежувалися здебільшого національно свідомою інтелігенцією, нагадуючи проповідування серед навернених. Тоді як у решти полтавців ця постать викликала у кращому разі байдужість, якщо не різко негативне ставлення.

Це відчувалося як на рівні обивателів, так і влади, котра не була чутливою до української патріотичної тематики з огляду на свою партійно-номенклатурну генеалогію. Мазепа і Петлюра для них – ментально чужі та ворожі.

Пам'ятник Симонові Петлюрі в місті Вінниці. Фото

¹ Уперше опубліковано на сайті Zaxid.net 25.10.2017 р.

Чи не єдиним союзником, на якого могли розраховувати полтавські націонал-демократи, була центральна влада, особливо за президентури Віктора Ющенка. 2005 року він видав указ «Про увічнення пам'яті видатних діячів УНР і ЗУНР», який передбачав спорудження пам'ятників у Києві й інших населених пунктах. Цілком логічно, що такий монумент мав би з'явитися і в Полтаві. Навіть так – передовсім у Полтаві.

2007 року обласна влада заходила втілювати ідею в життя. Для початку на місці майбутнього пам'ятника, поблизу ОДА, установили камінь. Але ініціатива «помаранчевих» керманічів викликала спротив регіоналів, комуністів та їхніх прихильників. Відбувалися сутички між мітингувальниками. Камінь обливали червоною фарбою. З подачі комуністів у Полтаві створили антипетлюрівський комітет, метою якого було «недопущення увіковічення пам'яті авантюриста», від котрого відвернулися навіть його найближчі соратники – Володимир Винниченко і Михайло Грушевський.

До справи підключилася й міська влада, якій не сподобався камінь. Його, бачте, встановили без згоди мерії та ще й над каналізацією. Тому однієї ночі комунальники тихцем той камінь демонтували і потім ніяк не могли пояснити, де він подівся.

Шлях додому

Хоч аж ніяк не можна категорично стверджувати, що Полтава абсолютно відкидає і не сприймає Петлюру. 2006 року на будівлі колишньої духовної семінарії, де вчився майбутній Головний отаман військ УНР, установили меморіальну дошку. За словами тодішнього голови ОДА Валерія Асадчева, вона мусила стати першою ластівкою на шляху до відновлення історичної справедливості, яку мав символізувати повноцінний пам'ятник Петлюрі.

Та це прагнення досі нереалізоване. Більше того, вже немає і самої дошки: у квітні 2017 року її, як і кілька дошок учасникам АТО, потрошили вандалі. Зловмисників не знайшли. Дошка Петлюрі не відновлена (інші – так, переустановлені). Про неї нагадує лише промовистий слід на фасаді.

З іншого боку, на хвилі декомунізації в Полтаві з'явилася вулиця С. Петлюри, колишня Артема (ще одна гримаса історії). Таблички з їхніми іменами химерно сусідять на одних і тих самих будинках. Це перейменування відбулося не завдяки, а всупереч міській владі. Бо мер міста Олександр Мамай, за партійною належністю «совісний українець», буквально вмив руки і цілком законно перекинув відповідальність на очільника Полтавської ОДА Валерія Головка.

«Я закони намагаюся вивчати. Якби мене хтось покарав за це, то я б виконував їх, – пояснював мер. – А якщо їх можна проігнорувати, то в мене є певна політична позиція. Якщо я впевнений, що можу обійти закон, і мені за це нічого не буде, я буду робити це без проблем».

Значного невдоволення «ребрендинг» вулиць у Полтаві не викликав. Хоч, звісно, траплялися прицоккування й репліки на кшталт: «Нас у школі вчили, що Петлюра – це бандит, а нині він, виявляється, герой». Натомість служби таксі прекрасно адаптувалися до нових назв і не роблять із того проблеми.

Не оминають у Полтаві і питання єврейських погромів у ХХ столітті, якоюсь мірою пов'язаних з ім'ям Петлюри, адже вчинялися його підлеглими, не ним безпосередньо. Чутлива ж для жителів західних областей України тема Варшавської угоди з маршалом Юзефом Пілсудським і здачі етнічних територій для полтавців є маргінальною. Аргумент про «вашого» Петлюру, який «знищував євреїв»,

часто використовують у полеміці з тими, хто говорить про злочини комуністів.

Водночас це складне питання намагаються осмислити й на науковому рівні. 2010 року в Полтаві вийшла збірка «Симон Петлюра – від контрверзи до порозуміння». Її автори – Анатолій Мучник і Петро Ворона (до слова, не професійні історики, а – тоді – кандидати політичних наук і з державного управління) – пропонують читачеві єврейський та український погляди на проблему.

Значною мірою це апологетичне видання, спрямоване на реабілітацію Петлюри, підкріплене відомими цитатами з ідеолога сіонізму Володимира (Зеєва) Жаботинського та згадками про те, що сам

Наслідки вандалізму в місті Полтаві. Фото

отаман у дитинстві заступався за євреїв, через що його дражнили «жидівським батьком». Але автори збірки не заплющують очі на темні сторінки історії, пов'язані з єврейськими погромами. До того ж не лише петлюрівськими, а й більшовицькими і денікінськими. Антисемітизм останніх, як би сказав професор Ярослав Грицак, був і погромним, і програмним.

Восени 2017 року в Полтаві презентували нову збірку статей, листів, спогадів і документів «Симон Петлюра і Українська революція 1917–1921 рр.». Щоправда, її наклад мізерний – усього 800 примірників. Однак видавці, крайовий осередок товариства «Просвіта», обіцяють незабаром викласти видання на тематичному сайті, який 2007 року створили члени громадського Комітету з увічнення Петлюри.

До популяризації його постаті долучається не лише «стара» націонал-демократична гвардія. За

підтримки обласної влади в контексті декомунізації Інтернет-видання «Трибуна» реалізувало проєкт «Хто ці люди». Це серія популяризаторських статей із цікавою інфографікою для сучасного читача. Одним із героїв публікацій журналіста Романа Грицуна став Петлюра, «отаман number one». А в межах обласної програми національно-патріотичного виховання відбулася військово-патріотична гра «Петлюрівський вишкіл».

І це, схоже, лише початок. Масштабніші заходи варто чекати 2019 року, коли відзначатимуть 140-річчя від дня народження Симона Петлюри. Їх організація, наповнення та проведення стануть маркером того, наскільки змінилося ставлення до отамана на малій батьківщині та чи не перетворять його вшанування на формалізм радянського зразка під гаслами українського патріотизму та майоріння синьо-жовтих прапорів.

Павло Стороженко

КУРКА ПРИ ДОРОЗІ, АБО ТРІШКИ ПРО ПЕЧАЛЬНУ ДОЛЮ ДИНОЗАВРІВ

Спогад логістичний

Мені було років шістнадцять. Я вчився в КМТ (Крюківський машинобудівний технікум, м. Кременчук) і на вихідні інколи їздив додому, в Полтаву. Узагалі молодих полтавців досить рідко заносило на навчання в наддніпрянське місто. У Полтаві вистачало своїх навчальних закладів. Я був серед небагатьох.

– Їздив здебільшого попутними. Бо – дешевше. Попутна – це не легкове авто. Їх тоді в народі майже не було. Попутна – це вантажівка, «полуторка» (вантажопідійомністю півтори тонни, звідсіля й назва), або «газон» (тритонка). Інколи траплялися ЗІСи (аббревіатура: Завод імені Сталіна). Часто доводилося торохтіти на кузові. Добре, якщо там була лавка – дошка, прикріплена між бортами. На неї можна було присісти. А як не було – їхав навпочіпки або на чому доведеться. Й абсолютне везіння – якщо біля водія, в кабіні, було не зайнято.

На кузові було приємно їздити весною. Свіже повітря, сонце, вітер в обличчя... Осінню – холодно. Продувало.

Був, так би мовити, альтернативний логістичний варіант – приміськими поїздами. Пишу у множині, бо прямого (приміського) залізничного сполучення між Полтавою і Кременчуком тоді не було. Мусиш спочатку доїхати до Кобеляк і чекати другого потяга

– Кобеляки – Крюків. Години дві. Словом, поїздами виходило довше, нудніше й дорожче. Але не продувало. Нині таких вагонів уже немає. Прямокутно-коробчасті, обшиті дошками, без закритих купе, у відділеннях по три жорсткі полиці з кожного боку... Я б сказав, що це були вагони барачного типу.

Такі вагони ще можна побачити в кіно. А тим, хто їздив у них, неважко пригадати їхнє характерне поторохкування.

Можливо, я задокладно зупиняюся на логістиці 60-х років (минулого століття), але це для того, щоб ввести в тему.

...Їхав я з Полтави попутною. Подорожні «завантажувалися», як і нині, за Кругом. І десь за Санжарами водій підібрав ще одного пасажира, точніше пасажирку. Жінка видряпалася на кузов. Я допоміг, подав руку. Лави на кузові не було. Стояли поруч. Розговорилися. Хто куди їде... У розмові я якось, мабуть, не подумавши, звернувся: «Бабусю...» Жінка позирнула на мене, на очі набігли сльози:

– Хлопчику, яка ж я тобі «бабуся»? Мені ж тільки сорок. Це я вироблена така. В колгоспі...

Я придивився. Обличчя в неї справді було молоді. Тільки дуже змарніле, ніби прив'ялене...

Вона зішла з кузова перед поворотом на Кобеляки. До кого їхала, пам'ять не зберегла. Напевне, до когось із рідних. Недалеко.